

Slot

Al zo'n kleine eeuw bedienen de Nederlandse politieke partijen zich van verkiezingsaffiches. De politieke plakaten braken tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog, toen het algemeen kiesrecht werd ingevoerd en de politiek massaler werd, pas goed door. Van grote invloed op de vorm en inhoud van het affiche was de verzuiling. Levensbeschouwelijke opvattingen werden steeds belangrijker als bindmiddel voor bepaalde bevolkingsgroepen; gereformeerden, katholieken, sociaal-democraten... De stembusstrijd kreeg hierdoor een principiële en dogmatische karakter; de verkiezingsaffiches gaven doorgaans op symbolische wijze de partij-ideologie weer. De affiches van de sociaal-democraten en communisten, waarop het wemelde van de rode vlaggen, morgenrood en hamers en sikkels, waren tegen het kapitalisme gericht. De tegenstanders van de arbeiderspartijen, de liberalen en confessionelen, leken onder de indruk van het rode geraas. Hun plakaten duiden erop dat zij zich in het defensief gedrongen voelden. Met het getrokken zwaard verdedigden zij de door hen belangrijk geachte waarden en maken zij zich sterk voor traditie en stabiliteit.

In de periode van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog kregen de affiches een ander aanzien. In plaats van de allegorische voorstellingen van weleer werden zij zakelijker. En met de professionalisering van de verkiezingscampagne sinds de jaren zestig kwam de persoon van de politicus sterker op de voorgrond te staan. De televisie speelde hierbij een grote rol. De electorale strijd ging zich vooral afspeelen op de beeldbuis, waardoor de lijsttrekker in toenemende mate het gezicht van de partij werd, zowel letterlijk en figuurlijk.¹

Al met al lijken de politieke partijen het de afgelopen decennia in de verkiezingscampagne nauwelijks meer te kunnen stellen zonder de beeltenis van de lijsttrekker. Ze profileren zich op hun affiches niet meer ten opzichte van elkaar door ideologische tegenstellingen te benadrukken, zoals voor de Tweede Wereldoorlog gebeurde, maar door de afbeelding en uitstraling van de lijstaanvoerder, een huisstijl en een vaste

kleur en typografie. Op het eerste gezicht is het enige in het oog springende verschil tussen de partijen nog de kleur: SGP oranje, PvdA rood, VVD blauw en CDA groen.

De posters die de partijen bij de Europese verkiezingen in de jaren 1979 tot 2009 hebben gebruikt, laten een vergelijkbaar beeld zien. Verwonderlijk is dat niet, want zij dateren alle uit de fase van de personalisering van de politiek. Ook de in het Europees Parlement zitting hebbende partijen of partijcombinaties zijn in deze periode toenevende mate de lijsttrekker op het affiche gaan afbeelden. In 1984 gebeurde dit met twee van de vijf lijststaandevoerders (29 procent), in 2004 met vijf van de zeven (71 procent). In 2009 is het fenomeen weer wat afgenomen: drie van de zeven tooiden het verkiezingsaffiche van hun partij (43 procent). D66 plaatst al sinds 1984 een foto van de lijsttrekker op de verkiezingsposter (met uitzondering van 1994), het CDA sinds 1994. Niet alle partijen doen mee aan deze trend. De SGP en ChristenUnie (en voorheen GPV en RPF) hebben nog nooit de lijsttrekker geportretteerd, net zomin als de SP (sinds zij in 1989 voor het eerst aan de Europese verkiezingen deelnam). Bij de landelijke verkiezingen zijn deze partijen overigens minder terughoudend.

De affiches laten verder zien hoe het aanvankelijke enthousiasme voor de Europese integratie in de periode vanaf de eerste Europese verkiezingen is getaand, terwijl er een grotere nadruk wordt gelegd op de plaats van Nederland binnen de Europese Unie. Deze ontwikkeling komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren op de affiches van de VVD. De liberale leus 'Voor een verenigd Europa' uit 1979 was vijfentwintig jaar later vervangen door 'Voor Europa. Maar er zijn wel grenzen'. SGP, GPV en RPF brachten hun hang naar de Nederlandse identiteit op hun affiches tot uiting met de kleur oranje en de nationale driekleur. Nogal wat voorstanders van Europese integratie (enkele nieuwkomers, het CDA, D66, en zelfs de ChristenUnie-SGP in 2004) maakten op hun beurt gebruik van het Europese symbool van de goudkleurige sterren, het zinnebeeld van de eenheid en harmonie van de volkeren van de Europese Unie. Een Eurokritische partij als de SP gebruikte dit symbool op haar manier graag weer als doelwit voor haar toemaat, of als ondergrond om met haar schoonmaakspoon overheen te vegen. De SP deinsde er niet voor terug om op haar posters de Europese integratie of de toekomst van Nederland binnen Europa in apocalyptische trekken te schetsen. Hoogtepunt was de poster in de referendumcampagne in 2005, toen Nederland op de kaart van Europa onder water verdwenen was. De Europese landkaart komt overigens vaker terug op de verkiezingsaffiches,

van D66 in 1979 tot en met het CDA in 2009. Vóór- en tegenstanders konden hiermee uit de voeten.

De ‘personalising van het verkiezingsaffiche’ doet zich bij de verkiezingen voor het Europees Parlement minder vaak voor dan bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Dat is verwonderlijk, aangezien de bekendheid van de ‘Europese’ lijststaanvoeders veel geringer is dan die van hun landelijke collega’s. Het zou dus meer voor de hand liggen dat partijen juist zouden proberen die onbekendheid te verkleinen door hun eerste man of vrouw pontificaal op het affiche af te beelden. Niet alleen doen zij dit niet, daarnaast is het ook nog eens feit dat de ‘Europese’ lijststaanvoeders die wél het affiche hebben gehaald, vaak al enige landelijke faam genoten, zoals ex-minister Hanja Maij-Weggen (CDA), de gewezen PvdA-voorzitter Max van den Berg of de oud-Tweede-Kamerleden Camiel Eurlings en Wim van de Camp (beiden CDA) en Hans van Baalen (VVD). Kennelijk zijn partijen van mening dat een al te sterke visuele presentatie van verder nauwelijks bekende politici bij het publiek eerder vervreemdend werkt dan dat het de identificatie zou bevorderen. Sommige partijen proberen dit probleem op te lossen door op het verkiezingsaffiche de landelijke partijleider of een andere nationale partijprominent de Europese lijststaanvoerder van de eigen partij als het ware voor te laten stellen aan de kiezer. In 1979 introduceerde voorzitter Koos Rietkerk van de Tweede Kamerfractie van de VVD Cees Berkhouwer, in 1984 PvdA-leider Joop den Uyl Piet Dankert, in 2004 PvdA-leider Wouter Bos Max van den Berg, en GroenLinks-Leider Femke Halsema Kathelijne Buitenweg. Bij de komende verkiezingen presenteert Pvv-leider Geert Wilders zijn Europese lijsttrekker Barry Madlener.

In het algemeen sturen de politieke partijen niet hun boegbeelden naar Europa. Dit ligt voor de hand; zij zullen hen in de nationale politiek van meer waarde achten. In Nederland is het evenmin gebruikelijk dat kopstukken hun landelijke carrière in Brussel en Straatsburg voortzetten, zoals in België bijvoorbeeld de oud-premiers Jean-Luc Dehaene en Guy Verhofstadt doen. De enige min of meer met deze Belgische politici vergelijkbare uitzondering is Anne Vondeling, die (met enkele anderen) lijsttrekker was van de PvdA bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1959 en 1963, en voorzitter van de Tweede Kamer van 1972 tot 1979. Slechts vier bewindspersoon hebben in de periode 1979 tot 2009 Den Haag voor een Europees lijsttrekkerschap verwisseld: de ministers Hanja Maij-Weggen en Hedy d’Ancona en de staatssecretarissen Aar de Goede en Piet Dankert.² Afgezien van De Goede waren zij vóór hun

Haagse periode echter al lid van het Europees Parlement. D'Ancona en Dankert hadden voordat hun Europese tijd begon zitting gehad in de Tweede Kamer.

Een dergelijke nationale parlementaire prelude komt vaker bij Europese lijsttrekkers voor; de huidige lijsttrekkers van het CDA en de VVD, Wim van de Camp en Hans van Baalen, zijn daarvan voorbeelden. Vergeleken bij de landelijke politiek is het ook opvallend dat de 'omloopsnelheid' van de Europese lijststaanvoeders hoger ligt dan die van hun nationale collega's. Met uitzondering van Leen van der Waal lijken twee termijnen het maximum te zijn, en de tweede zittingsperiode wordt bovendien niet altijd helemaal afgemaakt (zoals de voorbeelden van Maij-Weggen, Van den Berg en De Vries laten zien).

Het feit dat landelijke partijleiders de Europese lijststaanvoeders nogal eens te hulp schieten – niet alleen op de verkiezingsaffiches, maar ook tijdens de campagne, door gezamenlijk op te treden –, duidt erop dat de Europese verkiezingen op zichzelf niet al te veel belangstelling genereren. De aantrekkingskracht en de zichtbaarheid van deze verkiezingen is inderdaad betrekkelijk klein, vooral omdat de kiezers het belang ervan niet al te hoog inschatten. Politicologen beschouwen ze als *second order elections*.³ Het belangrijkste verschil tussen deze tweederangsverkiezingen en de landelijke parlementsverkiezingen is dat de machtsvraag er niet centraal in staat (dat wil zeggen: de vraag welke partijen de regering vormen). De Europese verkiezingen gaan immers niet over de samenstelling van de Europese Commissie – het dagelijks bestuur van de Europese Unie, dat per slot van rekening wordt samengesteld door de Europese Raad van staat- en regeringsleiders en onder zijn politieke curatele staat. Het gevolg van dit verminderde belang is dat kiezers minder geneigd zijn strategisch te stemmen maar eerder vanuit hun hart een keuze maken, hetgeen de kansen van kleinere partijen en van nieuwkomers vergroot. Dat was duidelijk het geval in 1999 met de SP, en in 2004 nog sterker met Europa Transparant, die ondanks de relatief hoge kiesdrempel uit het niets twee zetels verwerfde.

Een ander kenmerk van *second order elections* is de lage opkomst (zie figuur 1). In 1979, toen er voor het eerst Europese verkiezingen werden gehouden, ging 58,1 procent van de kiezers in Nederland naar de stembus. Vervolgens daalde de opkomst bij elke verkiezing gestaag. Twintig jaar later, in 1999, bedroeg het opkomstpercentage 30 procent – dat wil zeggen een teruggang van ongeveer de helft. De Nederlandse opkomst

Figuur 1.
Uitkomst referendum Europese grondwet

	Europees Parlement	Europese opkomst	Tweede Kamer	Provinciale Statens	Gemeente- raden
1977			88		
1978				79,6	73,7
1979	58,1	63			
1981			87		
1982			81	68,4	68,3
1984	50,9	61			
1986			85,8		73,2
1987				66,3	
1989	47,5	58,5	80,3		
1990					62,3
1991				52,3	
1994	35,7	56,8	78,8		65,2
1995				50,2	
1998			73,3		58,9
1999	30	49,8		45,6	
2002			79,1		57,7
2003			80	47,6	
2004	39,1	44			
2006			80,4		58,6
2007				46,4	

naar de stembus (zie figuur 1). Bovendien liep de opkomst bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in een hoger tempo terug dan voor de Tweede Kamer. Het gevolg hiervan was dat het verschil in opkomst bij beide typen verkiezingen groter werd: lag in de periode 1979 tot 1984 het verschil in opkomst rond de dertig procentpunten, in de jaren negentig bedroeg het ruim 43 procentpunten. Pas in 2004 trad er (voor het eerst sinds 1979) een lichte daling op van dit verschil, maar dat zou wel eens van tijdelijke aard kunnen zijn.

Ten slotte laten *second order elections* vaak een verlies zien voor de partijen die in de regering zitten, zeker wanneer ze gehouden worden als er al enige tijd verstreken is na het aantreden van het nieuwe kabinet. De oppositiepartijen trachten in de regel de Europese stembusstrijd om te vormen tot een populariteitstest voor de zittende nationale regeringen. In Nederland heeft de pvdA, wanneer zij in de oppositiebankjes zat, dit eigenlijk altijd geprobeerd, zoals al eerder is aangegeven: in 1979, 1984, 1989 en 2004. De sociaal-democraten waren daarmee lang niet altijd succesvol: drie van vier keer verloren zij. De regeringspartijen verloren soms wel, soms niet. De 'Nederlandse' Europese verkiezingen wijken hiermee af van het gangbare Europese patroon, maar dat neemt niet weg dat zij ook duidelijk het karakter van tweederangsverkiezingen hebben.

Het grote probleem voor de Europese verkiezingen is dus dat er relatief gezien te weinig op het spel staat. Het is niet eenvoudig dit te veranderen, omdat de nationale regeringen hechten aan hun directe invloed op de samenstelling van de Europese Commissie. Bovendien zijn de Europese verkiezingen weinig 'Europees', omdat de nationale lidpartijen vanaf het begin in 1979 het Europese electorale proces nagenoeg geheel domineren: zij rekruteren de kandidaat-parlementariërs, stellen vaak nog eigen verkiezingsprogramma's op (naast de algemene en dus vagere manifesten van Europartijen als de EVP, de PES en de ELDR) en bepalen de nationale context van de verkiezingscampagnes.⁴ Hoewel hun positie de afgelopen tijd wel wat sterker is geworden, hebben de Europartijen bij deze zaken niet al te veel in de melk te brokkelen. Deze 'nationalisering' leidt tot een vervorming van het representatieve mechanisme: de Europarlementariërs vertegenwoordigen in het Europese politieke domein het Europese electoraat op basis van voorkeuren die gerelateerd zijn aan de nationale politieke arena's.

Deze incongruentie zou verminderd kunnen worden door ten minste een deel van de leden van het Europees Parlement te laten verkiezen

via transnationale, pan-Europese kandidatenlijsten, zoals wel is voorgesteld. De positie van de Europartij zou hierdoor kunnen worden versterkt, doordat zij dan ook zelf kandidatenlijsten zouden kunnen opstellen. De eigen kieslijst zou kunnen leiden tot een sterkere identificatie van de kiezers met de Europartijen. Het ligt voor de hand te verwachten dat de Europartijen dan in alle lidstaten zelf campagne gaan voeren over Europese thema's, waarbij hun Europese verkiezingsprogramma meer betekenis krijgt. De verkiezingsstrijd zou hierdoor mogelijk ook een sterker Europees karakter aannemen, zeker wanneer die ook nog eens wordt gepersonaliseerd door na de verkiezingen de aan de Europartijen gerelateerde fracties in het Europees Parlement de voorzitter van de Europese Commissie te laten aanwijzen.⁵ Ook hiervan zouden de Europartijen profiteren, omdat zij dan voor de Europese verkiezingen kandidaten naar voren zouden kunnen schuiven. Al met al kan hierdoor de link tussen het Europese electoraat en de Europese instituties worden versterkt – met wellicht een hogere opkomst van de kiezer tot gevolg.